

**ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА ЯК ЗАСІБ
ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Статтю присвячено висвітленню особливостей художньої спадщини Михайла Стельмаха та впливу її на формування духовно-світоглядних цінностей учнів. Акцентовано увагу на виховних можливостях текстів М. Стельмаха. Наголошено на важливості реалізації емоційно-ціннісного компонента соціокультурної змістової лінії курсу навчання української мови в загальноосвітній школі.

Ключові слова – спадщина М. Стельмаха, ціннісні орієнтації, система цінностей, компетентність.

Нагальною потребою сучасного життя стала гуманізація всіх його сфер. Особливої актуальності набула проблема моральності суспільства й кожного громадянина в ньому. У цивілізованому світі основним критерієм у визначенні багатьох життєвих аспектів є цінності. Проблема ціннісних орієнтацій загострюється в період радикальних суспільних змін, особливо коли відбувається переорієнтація, переоцінка цінностей. Духовно-моральні цінності виступають найважливішою гармонійною основою процесу формування світогляду учня [4].

Майстерність художнього слова талановитого поета, прозаїка, драматурга і фольклориста М. П. Стельмаха, високі духовно-етичні аспекти творчості великого майстра, її глибокі національно-філософські критерії, фольклорно-поетичні витоки є цілющим джерелом духовної досконалості, засобом формування духовно-світоглядних цінностей учнів на уроках української мови. Самобутність художнього світу майстра, лексичне багатство й поетичність мови виховують любов до рідного краю, мови, нетлінних національних скарбів, родинних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те орієнтація на загальнолюдські цінності в моральному вихованні учнів має глибокі традиції

у вітчизняній педагогіці. Морально-етичні ідеї гуманістичної концепції педагогіки В. Сухомлинського спрямовують на розвиток в учня таких почуттів, як благородство, повагу до самого себе, честь, гордість, гідність тощо. Педагог зазначає, що дитина спроможна взаємодіяти з іншими людьми, створивши власний моральний закон. Але це можливо за відповідної організації навчально-виховного процесу [8, с. 471].

Теоретичний підхід до виділення цінностей сформульований О. Сухомлинською: «Оскільки кількість цінностей обмежена для сприйняття й усвідомлення особистістю», то «мета педагогічного впливу полягає в прилученні дитини до тих цінностей, що мають універсальне значення, абсолютний та об'єктивний характер і, що найважливіше для виховання, позитивну спрямованість [7, с. 26]».

На сучасному етапі розвитку національної школи не втрачає своєї актуальності методична порада І. Срезневського, а саме: розвивати уважність дітей «...до значення слів і до зв'язку уявлень і понять, що виражаються словами [5, с. 43]».

Проблеми формування моральних якостей особистості були в центрі уваги праць В. Блюмкіна [1, 20]. Учений зазначав, що засвоєння мови дитиною – один із найважливіших механізмів відтворення ментальності народу в процесі онтогенезу. Його результатом є формування в свідомості суб'єкта певної семантичної системи, що детермінує його світосприймання. Мова – універсальна форма відображення ментальності. Завдяки текстам і мовним формам можна реконструювати ментальні структури. Адже в мові закріплений досвід сотень поколінь, які впродовж тисячоліть спостерігали, вивчали, оцінювали людські характеристики, відкидаючи при цьому випадкове і закріплюючи все основне й багатократно повторюване.

У педагогічній науці ціннісні орієнтації визначаються як вартісне ставлення до об'єктивних цінностей суспільства, що опредметнюється в їхній свідомості й переживаннях як потреби, що мотивують сьогоденішню поведінку й програмуєть майбутнє [2, с. 140]. Дослідники виокремлюють у

структурі ціннісних орієнтацій певні складники. Наприклад, Н. Набіуліна, аналізуючи педагогічні підходи до теорії ціннісних орієнтацій, зауважує, що більшість учених виділяє чотири основних компоненти в структурі їх: *знання* (усвідомлення цінностей); *засвоєння* цих цінностей як потреби; *мотивація* нинішньої поведінки особистості; *прогнозування* майбутньої поведінки [3, с. 19]. Грунтуючись на узагальненні педагогічних підходів, дослідниця запропонувала власну шкалу ціннісних орієнтацій, компонентами якої визначила такі складники: когнітивний (елемент знання); емотивний (емоційний складник, що виходить з оцінки); поведінковий (реалізація ціннісних орієнтацій у поведінці особи) [2, с. 23].

У соціолінгвістиці поняття «ціннісні орієнтації» розглядають крізь призму використання мови загалом і окремих мовних засобів зокрема. Посилення ціннісного компонента в процесі навчання української мови сприятиме формуванню позитивного ставлення до мови (мов) і мовних засобів у багатомовному світі, орієнтуванню учня на гармонійне спілкування, формуванню мовного смаку, прагнення контролювати й оцінювати власну та чужу мовну поведінку, бути вимогливим до мовних вчинків. Важливо навчати любові до рідної мови вишуканими зразками української мови – багатой і гнучкой в передаванні найтонших відчуттів людини.

У соціологічних дослідженнях одним із підходів до проблеми дослідження ціннісних орієнтацій є вивчення ставлення членів суспільства до особистісних якостей людей. Лексичним методом для побудови переліків вартостей, особистісних характеристик, або номінальних шкал користувалися американські Р. Кеттел та Олпорт і вітчизняні (наприклад, О. Вишневський) вчені.

У сучасній лінгводидактиці спостерігається посилений інтерес до сфери моральності, міжособистісних стосунків, що є однією з визначальних для людини протягом усього життя. Так різні аспекти емоційності, образності, оцінності й експресивності мови й мовлення розглядають Л. Алексєєва, В. Виноградов, Є. Галкіна-Федорук, Г. Дідук, О. М'ягкова, А. Мовчун, М.

Пилинський, О. Пономарів, В. Русанівський, Г. Сагач, Й. Стернін, Г. Ткачук, В. Чабаненко, В. Шаховський та інші вчені, які надають перевагу загальним питанням методики навчання їх, визначають суть, сферу вживання, форми й засоби опрацювання, пропонують системи завдань і вправ тощо.

Мету статті: на основі аналізу наукових праць розкрити суть поняття «цінності», «ціннісні орієнтації», висвітлити особливості художньої спадщини Михайла Стельмаха як засобу формування духовно-світоглядних цінностей учнів на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом навчання в загальноосвітній школі в учня триває активний процес становлення ціннісно вмотивованої особистості: формується внутрішній світ, усвідомлюються духовно-світоглядні й моральні цінності, закладаються основи для самовиховання. Саме цінності спрямовують творчу діяльність школяра до усвідомленої потреби гармонії та самовдосконалення.

Першим чинником формування моральної особистості є пізнавальний. Учневі необхідно засвоїти й усвідомити норми й правила поведінки. Знання моральних норм є початковим етапом морального удосконалення. Другим чинником є ціннісний. Поступово включаючись у життя, суспільства, особистість повинна не лише усвідомлювати, розуміти правила та норми поведінки й значення їх для людства, але й сформувати в собі стійкі переконання й виробити систему цінностей, які трансформуються в життєво необхідну потребу. Тому основними критеріями моральності людини можна вважати її переконання, моральні принципи, ціннісні орієнтації, які розглядаються як результат виховання й соціалізації підростаючого покоління. Цінності виступають фундаментом, мотиваційною основою поведінки будь-якої особистості. Необхідно сприяти процесу поетапного становлення ієрархійної системи цінностей у свідомості учнів (переосмислення, сприйняття, набуття особистісного сенсу й потреби).

Потужний виховний потенціал для формування ціннісних орієнтацій учнів має ідейно-естетичний спектр прози М. Стельмаха, морально-

психологічні й лірико-романтичні аспекти Стельмахівської поетики. Михайло Стельмах – письменник великого обдарування, особистість із неординарним світоглядом. Мовосвіт митця формувався під помітним впливом народної творчості, естетизованих у ній уявлень про красу, працю, життєустрій, найкращі людські чесноти. М. Стельмах у романі «Дума про тебе» пише: «Мудрість народної поезії, прозорість її слова і таємничий чар мелодії, що відразу ж поведе твою душу на береги історії, на тихі води, і ясні зорі, і на жалі чи, теж одразу, викреше з серця іскри завзяття і веселощів [6, с. 185]».

Любов, родина, земля, хліб насущний (духовний і матеріальний) – ось ті ключові проблеми, що осмислюються Михайлом Стельмахом. Людинознавчі можливості М. Стельмаха, знання минулого й сучасного, суспільних процесів дали змогу показати низку яскравих постатей з неповторними рисами характерів, які проявляються у вчинках, роздумах, діях, спілкуванні, роботі. Виховний характер мовотворчості М. Стельмаха простежуємо в лексиці, фразеології, образних рядах, символіці, використаних синтаксичних конструкціях.

У процесі створення компетентнісно спрямованого підручника української мови для 8-го класу (автори В. Новосьолова, Н. Бондаренко) [9] враховано, що становлення цілісної особистості, мовленнєвий розвиток восьмикласників засобами підручника буде максимально ефективним, якщо здійснюватиметься за умови врахування ціннісних пріоритетів, виховання на основі національних і загальнолюдських цінностей, цілісного світосприйняття, становлення цінності збереження й підтримки повсякденного життя, здоров'я, безпеки, комфорту, систематичного збагачення словникового запасу словами відповідної тематики. Виховна функція підручника здійснюється через реалізацію соціокультурної змістової лінії шляхом використання текстів, речень патріотичної, морально-етичної тематики, зокрема взятих з творів Михайла Стельмаха. Практичну роботу за

підручниками спрямовано на розуміння моральних людських взаємостосунків і формування зальнолюдських цінностей.

Оскільки навчання мови радимо будувати на текстовій основі, продемонструємо на прикладі тексту, взятого з повісті М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять», як учителю формувати в учнів духовно-світоглядних цінності й переконання.

Текст.

З незвичайної делікатності дідусь дивувались наші вуличани, потроху підсміюючись над ним. Де ж це видано так жалувати в селянстві жінку, як жалував він? Пізно повертаючись з роботи чи заробітків, дідусь шкодував будити свою дружину, тому сідав на призьбі коло її вікна і отут, припадаючи росою, засинав до ранку. За це не раз його сварила бабуня. Дід обіцяв, що більше цього не буде, знову роблячи по-своєму.

Жодна крихітка житейського бруду не виповзла з двору моїх дідів, недобре слово з їхніх уст не торкнулося жодної людини.

Запитання і завдання:

1. Доберіть заголовок.
2. Висловіть свої емоції чи почуття від прочитаного.
3. Які риси властиві діду й бабусі Михайлика? Назвіть протилежні риси характеру.
4. Про які найголовніші цінності для кожного йдеться в тексті?
5. Яке значення для морального здоров'я нації мають родинні традиції? Як у вашій сім'ї зберігається родова пам'ять? Які родинні традиції для вас святі й непорушні?

Важливо навчити учнів на основі теоретичних знань виробити вміння спостерігати за функціонуванням вивчених мовних одиниць у тексті, аналізувати способи їх гнучкого використання з урахуванням змісту висловлювання, поєднувати вивчені одиниці, компонувати текст, свідомо замінювати одні моделі фраз іншими.

Дидактичний матеріал підручника увібрав кращі зразки вітчизняної художньої прози, поезії, публіцистики. Текст є основним джерелом емоційного впливу. У творах М. Стельмаха через відтворену в тексті подію й ситуацію, автор впливає на уяву учнів, бо описана ситуація – це приклад вчинку людей з багатим духовним світом здатних на високі почуття, який має бути зразком для наслідування.

Підсумовуючи викладене, зазначаємо, що у період динамічних освітніх змін особливої ваги набуває *ціннісний аспект* навчально-виховного процесу. Засобами зразкових текстів майстра художнього слова Михайла Стельмаха необхідно спрямовувати учнів у позитивне поле, сприяти формуванню цінностей у свідомості учнів. Відповідно до того, яку позицію і які цінності посідають в ієрархії, складаються характеристики учня, формується почуття відповідальності, поваги, світосприйняття, духовності, почуттєвої сфери тощо. Не сформувавши в учнів ціннісного стрижня, ми ніколи не матимемо цілісну особистість. Лише гідний громадянин своєї держави може збагачувати загальнолюдські громадянські цінності, утворювати нові культурні багатства.

Література

1. Блюмкин В. А. Моральные качества личности / Владимир Анатольевич Блюмкин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1974. – 185 с.
2. Морозов А. В., Чернилевский Д. В. Креативная педагогика и психология : [учебное пособие] / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. – М. : Академический проект, 2004. – 560 с.
3. Набиулина Н. Г. Аксиологизация цикла психолого-педагогических дисциплин в средних специальных учебных заведениях / Нина Геннадиевна Набиулина. – Уфа : ПрессКо, 2003. – 71 с.
4. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. — К. : Наш час, 2005. — 280 с.
5. Срезневский И. И. Об изучении родного языка вообще и в детском возрасте / Измаил Иванович Срезневский. – Спб. : Типография Академии Наук, 1899. – 185 с.
6. Стельмах М.П. Дума про тебе / М.П.Стельмах – К. : Дніпро, 1984. – 391 с.
7. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24–27.

8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – 639 с.

9. Українська мова : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. І. Новосолова, Н. В. Бондаренко. – К. : Педагогічна думка, 2016. – 296 с. : іл.

Valentina Novosolova

MICHAEL STELMACH ARTISTIC HERITAGE AS A SOURCE OF SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL VALUES PUPILS AT THE LESSONS UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to highlighting the artistic heritage features Michael Stelmakh and its influence on the formation of spiritual and philosophical values of students. The attention to educational opportunities texts Stelmakh. Emphasized the importance of implementation emotional component value of socio-cultural content line course of the Ukrainian language in secondary school.

Key words – the heritage of M. Stelmakh, value orientations, the system of values, competence.

Валентина Новосолова

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДИЕ МИХАИЛА СТЕЛЬМАХА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена рассмотрению особенностей художественного наследия Михаила Стельмаха и его влияния на формирование и духовно-мировоззренческих ценностей учащихся. Акцентировано внимание на воспитательных возможностях текстов М. Стельмаха. Подчеркнута важность реализации эмоционально-ценностного компонента социокультурной содержательной линии курса обучения украинского языка в общеобразовательной школе.

Ключевые слова – наследие М. Стельмаха, ценностные ориентации, система ценностей, компетентность.